

УДК 32.4 УКР

DOI: 10.30840/2413-7065.4(77).2020.217504

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА
У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ*Тетяна БЕВЗ*orcid.org/0000-0002-0129-1925**доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ*

Анотація. У статті наголошується, що один із головних викликів, які постали перед Україною після здобуття незалежності, і до сьогодні не втратив актуальності – це питання пошуку національної ідентичності. Українська ідентичність є визначальним підґрунтям становлення демократичних основ життя суспільства та української національної держави. В умовах глобальних викликів 2020 року питання утвердження української ідентичності ще більше актуалізується насамперед у контексті національної безпеки.

Формування загальнонаціональної ідентичності є чинником національної безпеки України. Забезпечення національної безпеки особливо актуалізувалося в умовах тих змін і викликів, які виникли в епоху глобалізації. Нові виклики у сфері національної безпеки насамперед пов'язані з кризовими явищами у світовій економіці, епідемією коронавірусної хвороби, посиленням небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Акцентується увага на тому, що у новій Стратегії національної безпеки України (2020) йдеться про протидію деструктивній пропаганді і про необхідність розвитку української культури як основи консолідації української нації та зміцнення її ідентичності.

Аналізуються найбільші виклики 2020 року: COVID-19, криза в системі української освіти та демографічна криза. Поширення коронавірусної інфекції перетворилося на масштабну, реальну глобальну та одночасно національну загрозу безпеці України. Зазначається, що у сучасних умовах українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Чинна в Україні система освіти не враховує викликів сьогодення, серед яких найвідчутливіші – епідемія коронавірусної хвороби та збройна агресія РФ проти України. Демографічні тенденції сучасної України можуть призвести до значного зменшення чисельності українців і заселення країни іношкультурними іммігрантами, що внаслідок створить виклик державності та ідентичності.

Ключові слова: концепт; ідентичність; українська ідентичність; національна безпека; соціокультурні трансформації; гуманітарна сфера; загрози; зарубіжні та вітчизняні науковці.

UKRAINIAN IDENTITY AND NATIONAL SECURITY
IN THE CHALLENGES OF TODAYTetiana BEVZ*Doctor of Historical Sciences, professor, lead research fellow
of the Department of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies of RIUS*

* В основу статті покладена доповідь, виголошена на XXIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українознавство в системі національної освіти, науки, гуманітарної політики держави» 20 жовтня 2020 року (НДІУ, м. Київ).

Annotation. The article emphasizes the fact that one of the main challenges Ukraine faced after gaining its independence and which hasn't lost its relevance till today is the question of finding its national identity. Ukrainian identity is the defining basis for the formation of democratic foundations of the society and the Ukrainian nation-state. In the context of the global challenges of 2020, the issue of establishing Ukrainian identity is even more relevant, primarily in the context of national security.

Formation of the national identity is a factor in the national security of Ukraine. Ensuring national security has become especially important in the context of global changes and challenges that have arisen in the globalization era. New challenges in the field of national security are primarily related to the crisis in the world economy, the epidemic of coronavirus, increased risk of emergencies of natural and man-made nature. Emphasis is placed on the fact that the new National Security Strategy of Ukraine (2020) deals with counteracting destructive propaganda and the need to develop Ukrainian culture as a basis for consolidating the Ukrainian nation and strengthening its identity.

The article analyzes the biggest challenges of 2020: COVID-19, the crisis in the Ukrainian education system, and the demographic crisis. The spread of coronavirus infection has become a large-scale, real, global, and at the same time a national threat to Ukraine's security. It is noted that in modern conditions, Ukrainian education doesn't meet the modern demands of the individual and society, either the needs of the economy or global trends. The current education system in Ukraine doesn't take into account today's challenges, the most significant of which are the coronavirus epidemic and Russia's armed aggression against Ukraine. Demographic trends in modern Ukraine can lead to a considerable reduction in the number of Ukrainians and the population of the country by foreign cultural immigrants, who, in turn, will create a challenge to statehood and identity.

Key words: concept; identity; Ukrainian identity; national security; sociocultural transformations; humanitarian sphere; threats; foreign and domestic scholars.

Один із головних викликів, які поставили перед Україною після здобуття незалежності, і до сьогодні не втратив актуальності – це питання пошуку національної ідентичності. Адже «потреба людини у визнанні її ідентичності – основна ідея, що об'єднує багато процесів у світовій політиці» [33, с. 6]. Понад те, саме українська ідентичність є визначальним підґрунтям становлення демократичних основ життя суспільства та української національної держави. На початку нового тисячоліття ідентичність націй зберігає свою силу й править за могутній чинник політичної мобілізації [7]. В умовах глобальних викликів 2020 р. питання утвердження української ідентичності ще більше актуалізується насамперед у контексті національної безпеки. Адже «реальність загроз безпеці має нелінійний характер, коли

спектр вразливостей для України після здобуття нею незалежності не тільки не зменшився, а в нових реаліях навпаки – набув усе більшого розмаїття, посилюючи загрози національній безпеці» [20].

Для підтвердження теми актуальності пошуку та утвердження української ідентичності звернемося до двох подій минулого. У листопаді 2008 р. учасники публічної подіумної дискусії, організованої представництвом Фонду ім. Г. Бюлля в Україні та Інститутом соціальної і політичної психології АПН України, обговорили питання: що об'єднує і що роз'єднує українців по два береги Дніпра? Чи існуватимуть в Україні через 10 років кілька етнічних ідентичностей, які не братимуть під сумнів інтегровану громадянську ідентичність нації? Чи може бути створення ідентичності завданням держави? Як виглядатиме

українська ідентичність у 2020 р.? Чи вона буде європейською? Кількагодинні монологи і діалоги фахівців не спричинилися до вироблення якоїсь однієї позиції, що й зрозуміло. Зійшлися усі лише в одному: заради пошуку істини про українську ідентичність слід вербалізувати проблему, моделювати варіанти її розв'язання, програмувати [26].

Друга – це Революція Гідності і пов'язана з нею реакція світу. Зупинимось на одній публікації, а саме Рорі Фінніна, українста, історика літератури, директора Програми україністичних студій Кембриджського університету, «Українці: очікувано-несподівана нація», що з'явилася у перші дні січня 2014 р. і у якій він зазначав, що на тлі подій Революції Гідності десятки закордонних журналістів та аналітиків проголосили типовий діагноз щодо сотень тисяч українців з синьо-жовтими прапорами, які вимагали більшого від політичних лідерів, які вкотре їх обдурили. Діагноз такий: «Україні властива «слабка» або «тендітна» національна ідентичність» [32]. Йшлося у статті й про те, що відомий британський коментатор Орландо Фігес дозволив собі з вражаючою неповагою порадити учасникам протесту на майдані Незалежності та їхнім прихильникам «визнати вроджену крихкість (їх) ідентичності» [34]. Початкова назва його есе, дещо виправлена після протестів в Інтернеті, була такою: «Україна не існує» (There Is No Ukraine) [32].

У зв'язку з цим постають питання: чим є «національна ідентичність» в першу чергу? Як ми можемо її виміряти? В якому сенсі ми можемо вважати її «національною»? [32]. На думку Рорі Фінніна, «незалежно від контексту, жодне з перерахованих питань не має однозначної

або універсальної відповіді» [32]. Натомість він наголошував, що «у випадку України ситуація додатково ускладнюється тим, що в минулому вона тривалий час була культурною колонією своїх сусідів. Її самовизначення упродовж століть було своєрідною політичною грою. Але якщо зробити крок назад і сприйняти «національну ідентичність» як почуття належності, що об'єднує країну крім мови, етнічності, віросповідання і навіть історичного досвіду, то національна ідентичність України може виявитися одним із найбільш впливових і в той же час недооцінених соціокультурних феноменів такого роду в сучасній європейській історії» [32]. Водночас зазначалося, що, «кинувши виклик геополітичній гравітації, вона допомогла створити з провінцій кількох імперій поліетнічну, багатомовну і багатоконфесійну державу, яка на даний момент є європейською країною з найбільшою територією» [32].

Актуальність теми української ідентичності простежувалася у дослідженнях низки зарубіжних дослідників, таких як Е. Вільсон, О. Гнатюк, М. Гібернау, Ф. Фукуяма, Д. Шнаппер та ін. Зокрема, британський політолог Е. Вільсон стверджував, що «українську ідентичність іще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалось життя українців упродовж сторіч – російської, радянської, польської, угорської тощо» [4, с. 78].

Багато цінних ідей для нашого дослідження ми почерпнули з праці Монсерат Гібернау «Ідентичність націй» (зауважимо, український переклад її праці став третім – після іспанського та каталонського). Головними ознаками національної ідентичності дослідниця визначила її тяглість та унікальність. Перша із

цих ознак живиться уявленнями про націю як спільноту, закорінену в минулому, проте спрямовану у майбутнє. Друга була наслідком згуртування індивідів навколо однієї мови, власної території, спільного походження, історії, долі, цінностей і традицій, а відтак і самоусвідомлення своєї духовної єдності та культурної відмінності від решти світу – «інших», «не наших», «чужинців» [25, с. 11].

На думку Монтсерат Гібернау, національну ідентичність зазвичай творять, підтримують і «перезавантажують» інтелектуали, проте насаджує її насамперед держава. Ідентичність формує та поширює через систему освіти та ЗМІ певні образи нації, «доброго громадянина» і «спільного ворога», а також ідеї, символи та ритуали, покликані виплекати в індивідів почуття взаємної симпатії та солідарності. У книзі показано, як часто національна ідентичність була лише стратегічним інструментом в руках еліт, які накидають той чи інший варіант масам за допомогою законодавства і засобів масової інформації, маніпулювання історією і освітніми процесами [7].

Тема загрози українській ідентичності та національній безпеці в гуманітарній сфері актуалізована і в низці вітчизняних досліджень. Серед авторів варто назвати О. Андрееву, О. Власюка, Н. Гайворонюк, О. Дзьобаня, М. Кармазіну, М. Степико та інших¹. Нещодавно вийшла друком книга військового аналітика, історика та публіциста, полковника запасу, учасника бойових дій, голови Львівської обласної організації Співки офіцерів України П. Костюка «Код ідентичности. Мілітарні

¹ Бевз Т. А. Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері (історіографія проблеми). *Українознавство*. 2020. № 3 (76). С. 178–200.

сторінки історії України і не тільки...». Основну ідею книги передає її назва, в якій концепт «Україна» включено у систему дослідницьких координат, одну з яких становить ідентичність, а другу – національна безпека. Інтегруватися в нинішній глобалізований світ з усіма його загрозами та викликами, але не втратити при тому своєї ідентичності – це основний виклик доби [14].

Формування загальнонаціональної ідентичності є чинником національної безпеки України. Українська ідентичність – важлива складова національної безпеки. Питання забезпечення національної безпеки особливо актуалізувалися в умовах тих змін і викликів, які виникли в епоху глобалізації. З особливою гостротою питання національної безпеки та збереження національної ідентичності актуалізувалися з початком російсько-українського військового конфлікту і окупацією Криму. Саме ці події змістили безпекові акценти із площини зовнішньої у площину внутрішньої політики України, коли з'явилися нові загрози та виклики національній безпеці та суверенітету України. Щоправда, законодавчо закріпити ці виклики та загрози змогли лише у березні 2015 р., ухваливши Закон України «Про основи національної безпеки України» та у травні 2015 р. – Стратегію національної безпеки України. Зазначимо, що попередня Стратегія національної безпеки України була затверджена Указом Президента України 12 лютого 2007 р. Аналіз Закону і Стратегії 2015 р. дає можливість твердити, що серед ключових понять національної безпеки категорія «загроза» не входить до чільної десятки акцентованих термінів у тексті Закону та взагалі відсутня серед ключових понять

Стратегій як 2015, так і 2007 років. Натомість спостерігається переважання поняття «державний» над «національний» у Стратегії 2015 р., на відміну від попередніх нормативно-правових актів, що «може свідчити про певну зосередженість функції формування та вирішення проблем національної безпеки в органах державної влади» [2, с. 85]. Стратегія національної безпеки України (2015) містила низку положень, дотичних до гуманітарної сфери. Зокрема, було визначено такі загрози національній безпеці, як «інформаційно-психологічна війна, пониження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу» [29].

14 вересня 2020 р. Указом Президента України № 392/2020 було затверджено та введено в дію нову Стратегію національної безпеки України, розроблену на основі закону «Про національну безпеку України». Значна увага приділена викликам сьогодення, серед яких: міжнародний тероризм та міжнародна злочинність, зокрема у кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми; релігійний та ідеологічний фундаменталізм та екстремізм, підживлюваний з-за кордону сепаратизм; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії; легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; розповсюдження зброї масового ураження; зростання безробіття; екологічні негаразди, пов'язані з порушенням природного середовища у великих районах як на заході, так і на сході Європи; поширення нових видів наркотичних засобів; демографічний спад; неконтрольована міграція з країн

«третього світу»; поширення нових видів захворювань, які важко піддаються лікуванню (СНІД, атипова пневмонія тощо); загроза агресивних дій Росії, спрямованих на виснаження української економіки; підрив суспільно-політичної стабільності України з метою знищення й завоювання її території; застосування технологій гібридної війни; тимчасова окупація Росією території Криму; корупція; економічна криза.

Нові виклики у сфері національної безпеки та оборони, насамперед пов'язані з кризовими явищами у світовій економіці, епідемією коронавірусної хвороби, посиленням небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, включені у нову Стратегію. Джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики [27]. У новій Стратегії йдеться про протидію деструктивній пропаганді та про необхідність розвитку української культури як основи консолідації української нації та зміцнення її ідентичності [27]. У попередній Стратегії ці позиції були відсутні.

Стратегія 2020 ґрунтується на трьох основних засадах державної політики у сфері національної безпеки:

– **стримування** – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

– **стійкість** – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

– **взаємодія** – розвиток стратегічних відносин з ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їхніми державами-членами, США, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [27]. Оцінюючи Стратегію 2020, Секретар РНБО України О. Данілов зазначав, що «Стратегія національної безпеки дає реальну оцінку викликам і загрозам безпеці та розставляє пріоритети політики у цій сфері» [13].

Проаналізувати усі виклики і загрози національній безпеці, які визначені у Стратегії, у межах однієї статті надто складно. Тому свідомо зупинимось на трьох: COVID-19, криза в системі освіти та демографічна криза. COVID-19, за теорією ліванського вченого Нассіма Ніколаса Талеба, автора книги «Чорний лебідь: під знаком непередбачуваності», можна віднести до «події типу «чорний лебідь». Стрімке поширення коронавірусної інфекції COVID-19 перетворилося на масштабну, реальну глобальну та одночасно національну загрозу безпеці України. Водночас у Стратегії зазначалося, що заходи, спрямовані на протидію поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), на тлі фундаментальних диспропорцій світового розвитку призвели до нової глобальної фінансово-економічної кризи, яка, за оцінками ООН, може стати найглибшою з часів «Великої депресії» 1929–1933 рр. [27]. Створена після Другої світової війни система міжнародної безпеки вже не спроможна ефективно відповідати на виклики сучасності [27].

Поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) виявило критичні проблеми

в інформаційній сфері, системах охорони здоров'я та соціального захисту, спричинило зростання безробіття, руйнує усталений спосіб життя, загрожує продовольчому забезпеченню, перешкоджає вільному руху капіталу, товарів та робочої сили, завдає шкоди сфері послуг та, зрештою, підвищує протестні настрої у суспільствах і конфліктність у міжнародних відносинах.

Будь-яке явище має політичний підтекст, який використовують як інструмент. Не становить винятку і COVID-19. В умовах пандемії почали зростати виклики федералізації, які мали швидше провокативний, пропагандистський характер, ніж реальну загрозу. Низка політиків, колишніх представників Партії регіонів та сучасних опозиціонерів, піддавала гострій критиці дії нинішньої влади, прогнозуючи досить невтішні сценарії для майбутнього України. Г. Герман констатувала, що українська влада виявилася слабкою, а її дії – хаотичними, а тим часом є «такі характерні симптоми розколу, як зміцнення місцевих еліт» [1], акцентуючи увагу на тому, що регіональні діячі все менше зважають на центр і намагаються самі на місцях розв'язувати проблеми. Понад те, Г. Герман висловила сумнів у тому, що «Україна існуватиме як держава після епідемії» [6].

Не менш категоричними щодо цього були політичні експерти. В. Фесенко назвав події в Україні «карантинним сепаратизмом», пояснюючи це наближенням місцевих виборів, а тенденцію порівнював із сепаратистськими настроями у 2014 р. Зокрема, стверджував, що «бунт феодалів від місцевого самоврядування потенційно небезпечний для центральної влади втратою політичної та адміністративної керованості на місцевому

рівні» [31]. Упродовж лютого – листопада¹ 2020 р. протистояння між центром і регіонами набули гостроти, простежувалися періоди спаду та загострення цих протистоянь. Особливого загострення воно набувало, коли центральна влада посилювала карантинні заходи.

Поширеним явищем, яке викликало паніку, страх, стали фейки про COVID-19. Зокрема, було опубліковано точну цифру (5 млн. – Т. Б.) без аргументованих доказів, скільком мільйонам українців загрозувало безробіття через карантин. Інший фейк – про те, що 90% людей з COVID-19 не були заразними для оточення. Також опублікували фейковий заголовок-«страшилку» про те, що новий мутований коронавірус заразніший у 10 разів [15]. Щодо спростування фейку про 5 млн. безробітних зазначимо, що станом на 6 серпня 2020 р. статус безробітного мали 502 тисячі українців, за період дії карантину (з 12 червня до 4 серпня) його отримали 406 тисяч громадян [12].

У публікації під назвою «До 90% людей з COVID-19 не заразні для оточення: дослідження» на сайті «Під прицілом» стверджувалося, що до 90% людей, які пройшли тестування на COVID-19 у Массачусетсі, Нью-Йорку і Неваді у липні 2020 р., отримали позитивний результат і практично не мали наслідків коронавірусу в організмі. Водночас у самому заголовку – безпідставне узагальнення про 90% та ще й без згадування країни, де проводилося дослідження [15].

На сайті «Волинські новини» був розміщений текст із заголовком «Виявили в 10 разів небезпечніший мутований коронавірус». При цьому видання посилалося на новину із сайту «Кореспондент» із

¹ Листопад – час написання статті.

посиланням на The Star. Однак у жодному з текстів цих видань не зазначено, що цей вірус удесятеро небезпечніший, і не вказано, що мутований вірус виявлено в Індонезії [15]. Тому до теми COVID-19 варто читати насамперед офіційні сайти, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я, UNICEF, Міністерства охорони здоров'я України, урядовий сайт COVID19.com.ua.

Дані соціологічних опитувань Центру Разумкова² показали, що для українців соціально-економічне становище України в умовах глобальної економічної кризи та пандемії COVID-19 було одним з основних джерел небезпеки. Найбільш важливими питаннями, які турбували українців, були події на Донбасі, корупція та бідність. Саме останню вбачали як найбільш загрозливу близько 50% опитаних. Спостерігалася тенденція щодо зміни пріоритетності загроз. Так, якщо на березень 2020 р. COVID-19 та економічні наслідки карантину загрозою вважала приблизно однакова кількість населення, то на травень місяць вже близько для 57% українців найбільшу загрозу становлять саме економічні наслідки карантинних заходів, тоді як COVID-19 розглядався як такий, що не несе суттєвої загрози. Однак подальша ситуація спростовувала ці твердження. Понад те, видавці тлумачних словників англійської мови Collins English Dictionary назвали словом 2020 р. – «локдаун». На веб-сайтах, у книгах, газетах, а також на телебаченні та радіо використання цього слова збільшилося на 6000% [35]. У топ-10 року також потрапили слова, пов'язані з пандемією. Це «коронавірус», «соціальне

² Соціологічні опитування Центру Разумкова, які були проведені з березня по травень 2020 р.

дистанціювання», «самоізоляція», а також «безстрокова відпустка» (furlough) та «ключовий працівник» – ідеться про лікарів, медсестер, поштарів та інших працівників критично важливих служб. Доречним, на нашу думку, включення у топ-10 року і словосполучення «дистанційне навчання».

Сьогодні українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Чинна в Україні система освіти не враховує викликів сьогодення, серед яких найвідчутніші – епідемія коронавірусної хвороби та збройна агресія РФ проти України. Аналіз системи вищої освіти у контексті національної безпеки, здійснений за допомогою програмно-апаратного комплексу «СОТА», дає можливість говорити про наявність системної кризи, що формує потенційні та реальні загрози державній та національній безпеці України [8]. Наука і технології України значно відстають від розвинутих країн. Серед основних напрямів новітніх технологій, визначених, зокрема, експертами НАТО, які будуть мати визначальний вплив на забезпечення національної, колективної безпеки та оборони найближчі 20 років, названі такі: великі дані та розширена аналітика (Big Data and Advanced Analytics, BDAA); штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI); технології автономності (зокрема, робототехніка, Autonomy); квантові технології (Quantum Technologies, QT); космічні технології (Space Technologies); гіперзвукові технології (Hypersonics); біотехнології та технології удосконалення людини (Bio & Human Enhancement Technologies, BHET); новітні матеріали та виробництво (Novel Materials and Manufacturing,

NMM) [29]. У зв'язку з цим необхідно відродити науково-технічний потенціал України. Оскільки розвиток наукоємних галузей, що формують конкурентні переваги будь-якої держави, дасть можливість протидіяти широкому спектру наявних і майбутніх загроз [9].

На вересневій нараді під головуванням Секретаря Ради національної безпеки і оборони України О. Данілова розглядалися питання щодо стану системи вищої освіти та державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2020–2021 рр. у контексті національної безпеки. Йшлося насамперед про невідповідність підготовки фахівців вимогам ринку праці, перегляд підходів до формування державного замовлення з урахуванням довгострокової економічної стратегії держави та можливостей працевлаштування випускників, зміни системи ліцензування закладів професійно-технічної та вищої освіти, диспропорції серед закладів вищої та професійної освіти, розвиток концепції дуальної освіти, розрив між системою освіти та виробництвом, орієнтацію системи освіти на підготовку фахівців для технологічно застарілих галузей виробництва, а також про перспективні напрями новітніх і проривних технологій, які потрібно розвивати для забезпечення соціально-економічного розвитку держави [23].

Не менш гостро постали проблеми середньої освіти, які ще більше поглибилися в умовах COVID-19 і у зв'язку з переходом на онлайн навчання, яке далеко не усі школи могли забезпечити. У науковому та експертному середовищі почали з'являтися дискусії щодо онлайн

навчання та дистанційного навчання, робилися спроби окреслити їх особливості. Підтримку українським учителям висловили світові інтелектуали.

Лауреат Нобелівської премії миру, Його Святість Далай-лама, історик, викладач, письменник, автор бестселера «Людина розумна» Ювал Ной Харарі, віце-президент Microsoft з питань освіти Ентоні Сальсіто, розробник міжнародного тестування PISA Андреас Шляйхер, вчитель, освітній менеджер та піонер демократичного навчання Яков Хехт, представник Фонду народонаселення ООН в Україні Хайме Надаль звернулися до українських освітян із закликом «підтримувати одне одного та сприймати карантин як можливість вийти на новий рівень» [5]. При цьому міжнародні експерти та лідери думок були одностайні у думці: «Вчителі, зараз ваш час!». Понад те, Ювал Ной Харарі досить слушно наголосив: «Якби ви жили в Києві у 1020, тисячу років тому, ви б не знали, хто стане князем київським за 20 років. Але знали би, що більшість займатиметься фермерством, і тому варто вчити дітей орати землю, їздити верхи чи пекти хліб. А зараз ми цього не знаємо. А коли ми не знаємо, які навички будуть потрібні молоді, то найкраще, що можна зробити, це навчити їх вчитися, навчити їх змінюватися і вчитися все життя. І саме тому і критичне мислення, і співпраця, і спілкування є дуже важливими» [5].

Ювал Ной Харарі блискуче знає не лише світову історію, а й історію України. Чого, на жаль, не можна сказати про окремих вітчизняних науковців та викладачів. Наведу лише один приклад. В українських підручниках для перших класів виявили неприпустимі фактологічні помилки щодо дати заснування

Києва, написавши, що столицю України засновано у XIX ст. Також у підручнику «помолодшали» такі історичні пам'ятки, як Софійський собор і Києво-Печерська лавра, які теж віднесли до XIX ст. Автором цієї книги була доктор педагогічних наук, співробітник Інституту педагогіки, володарка державних нагород у галузі освіти О. Хорошковська [22].

2020 р. став ювілейним – 20-м – роком написання диктанту національної єдності в день української мови та писемності, який є важливим маркером української ідентичності. До написання диктанту у цьому році була долучена найбільша кількість учасників. Автором тексту «Виклики книжкової ери» був письменник і видавець І. Малкович, а диктувала його українська акторка Р. Зюбіна. Зазначимо, що упродовж попередніх 13 років автором текстів та їх диктором був український мовознавець О. Авраменко і в його текстах завжди була «присутня» Україна, чого не можна сказати про текст диктанту національної єдності 2020.

В Україні 2020 рік із карантинном, закриттям шкіл та освітою онлайн став справжнім викликом для вчителів. Криза шкільної освіти – це коли на вчителя фізики вступає 6 українців і 26 туркменів. Іноземці потім повернуться додому, а з українських 6 випускників далеко не всі підуть учителювати. Бо більшість із тих, хто вчиться на педагогів, учителювати не збираються [17]. За останні 10 років утричі зменшилося державне замовлення на вчителів. У 2020 р. до Національного університету ім. М. Драгоманова взяли дещо більше ніж тисячу бюджетників. За твердженням виконуючого обов'язки Міністра освіти і науки, «42 роки треба для того, щоб покрити весь дефіцит педагогічних кадрів» [17].

Не меншим викликом для вчителів стало чи ще стане у майбутньому дистанційне навчання. Адже «новий виклик для системи освіти – це розробка таких інструментів та рішень для дистанційного навчання, які були б зручні та зрозумілі для всіх педагогів та учнів» [17]. Зазначимо, що станом на 1 вересня 2020 р., за підрахунками Міністерства цифрової трансформації з питань розвитку інфраструктури, 2531 українська школа розташована в населених пунктах, де немає жодного оптичного провайдера [19]. Неготовність української освіти до впровадження дистанційної форми навчання визнали і в Міністерстві. Невідомо, перед якими викликами навчальним закладам ще доведеться опинитися в майбутньому.

На виконання Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» (від 03.07.2020 № 210/2020) та відповідних доручень Прем'єр-міністра України (№ 23502/2/1-20 від 12.06.2020 та № 23502/3/1-20 від 13.06.2020) розроблено проект Стратегії розвитку вищої освіти. Автори Стратегії визначили сім цілей розвитку системи вищої освіти України до 2031 р.: покращення системи управління освітою і забезпечення автономії ЗВО; забезпечення збалансованості ринку праці фахівців з вищою освітою; забезпечення якості і доступності вищої освіти для різних верств населення; інтеграція науки, освіти та бізнесу для економічного зростання країни; розвиток кадрового потенціалу вищів; розвиток системи безперервної освіти та навчання упродовж життя; інтеграція в європейський і світовий освітній простір з урахуванням національних інтересів [28]. У Стратегії немає головного завдання вищої школи сьогодні – забезпечити країну кадрами,

здатними здійснити відродження реальної економіки країни і її подальший сталлий розвиток.

Складною була ситуація з освітою і збереженням української національної ідентичності в окупованому Криму. Упродовж шести років де-факто окупаційна влада в Криму здійснювала цілеспрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації молоді. Для цього вона широко використовувала систему освіти. Уся система освіти в Криму спрямована на підготовку дітей до служби в російській армії. У звіті однієї із сімферопольських шкіл, у якій відкрито кадетські класи, зазначено, що 53% її випускників обрали військову службу: пішли у військові інститути або училища [18]. Понад те, зазначимо, що із 2018 р. у Криму з'явилася гра «Зірничка», створена для дітей від семи до десяти років. Для маленьких дітей організують змагання, пов'язані зі зброєю [18]. Основною метою окупаційної влади стало знищення української ідентичності, хоча ніде в документах це прямо не декларувалося [18]. У них ішлося про формування російської ідентичності.

Про важливість роботи з дітьми, які пам'ятають Україну, і потребу показати їм іншу історію йшлося в одному зі звітів Громадської палати Криму [18]. І у вищій освіті Криму усе робиться для знищення української ідентичності. Показовим щодо цього може бути допис у соцмережах доцента кафедри політичних наук і міжнародних відносин Кримського федерального університету ім. В. І. Вернадського (колишній Таврійський національний університет) А. Никифорова: «Кожен, хто називає себе українцем, хворий... Повне одужання – тільки в повній і остаточній відмові від українства.

Це не означає, що всіх «українців» треба вбивати як скажених собак. Тільки скажених. Решту треба намагатися вилікувати. Але з безжалювим знищенням тих, хто все-таки збісється» [18]. Позиція викладача саме Кримського федерального університету використана не випадково, адже саме цей вуз став місцем розроблення нових теорій та проведення різноманітних конференцій, професійної перепідготовки державних службовців. Ознайомлення із сайтом Університету дає підстави твердити, що там немає навіть згадки про Україну.

З освітою пов'язана ще одна проблема, а саме демографічна криза, яка також є викликом для сьогодення і найсуттєвішим ризиком для системи вищої освіти України, протистояти якому найважче, оскільки він має довготривалий вплив. Адже демографічна ситуація в Україні була складною від здобуття незалежності. Переважання смертності над народжуваністю, масштабна трудова міграція, старіння населення стали звичними явищами. І нині це багаторічне тло заважає розгледіти потужний виклик самому існуванню України та збереженню її ідентичності. Показники смертності залишаються на порівняно стабільному рівні та навіть падають, кількість новонароджених у 2019 р. вже більш ніж удвічі поступається кількості померлих українців. Тільки за минулий рік чисельність населення країни внаслідок цього зменшилася майже на 252 тис. осіб. Тенденція зменшення населення країни безпосередньо пов'язана з кількістю абітурієнтів. Як відомо, формування контингенту здобувачів вищої освіти початкового та першого рівнів значною мірою визначається кількістю випускників шкіл – потенційних студентів закладів

вищої освіти. Після 2003 р. показник поступово знизився і в 2018 р. склав лише 195,0 тис. осіб, що на 63,0% менше, ніж у 2003 р. [28]. Така ситуація пов'язана перш за все з демографічною кризою, яка спостерігалася в Україні упродовж усіх років незалежності.

Такі ж тенденції підтверджував і показник охоплення вищою освітою населення України. Якщо у 2008 р. на 10 тис. населення припадало 512 студентів університетів, академій та інститутів, то в 2019 р. показник склав уже 302 особи. А кількість студентів коледжів, технікумів, училищ на 10 тис. населення України за період, що розглядається, мала стійку тенденцію до зниження – майже в три рази, зі 120 студентів у 1995 р. до 41 у 2019 р. [28].

Зменшення кількості народжених, переважання смертності над народжуваністю, як не дивно, дедалі виразніше «компенсуються» імміграцією іншопольованого населення з віддалених країн [16]. Попри це на державному рівні відсутня відповідна реакція на цей демографічний виклик, який не варто пояснювати лише соціально-економічними факторами.

За офіційними даними Державної служби статистики України, із 45011 тих, хто прибув до України у 2019 р., 31585 [11], або 70,17%, становили вихідці з країн Азії та Африки. Значна частка іноземців, що оселилися в Україні, – це молоді чоловіки та жінки. За даними Державної міграційної служби України, у 2014 р. за народженням набули громадянство 4727 осіб, у 2015 р. – 6597, 2016 р. – 10533, 2017 р. – 16552, а у 2018 р. – уже 19112 [10]. Тобто за чотири роки відбулося зростання у понад чотири рази. Однак чисельність осіб,

які набули громадянство України за народженням упродовж 2019 р., дещо знизилася порівняно з 2018 р. і досягла 15653 особи [10]. Демографічні тенденції сучасної України можуть призвести до значного зменшення чисельності українців і заселення країни іншокультурними іммігрантами, що внаслідок створить виклик державності та ідентичності.

Підсумовуючи, зазначимо, що 2020 р., який насамперед асоціюється з COVID-19, став викликом для всього людства та перевіркою на здатність протидіяти глобалізаційним загрозам. COVID-19 став також новим викликом для української ідентичності, національної безпеки, системи освіти та демографічної ситуації в Україні.

В умовах викликів сьогодення політика національної безпеки в гуманітарній сфері має спрямовуватися на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов для зміцнення загальнонаціональної ідентичності (мови, культури, традицій, вірувань) і вироблення довгострокової, цілеспрямованої й комплексної державної політики з формування спільної громадянської ідентичності та подолання кризи української ідентичності, нейтралізації її загроз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анна Герман из Киева: Слова Зеленского девальвированы больше, чем гривна. А Украина после вируса может расколоться. 15.04.2020. URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/27120/4201875/>
2. Бублик С. Науково-технологічний чинник національної безпеки у «дзеркалі» законодавства України. *Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави*: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорюка. Київ: НІСД, 2015. С. 82–85.
3. В Україні немає державної підтримки постраждалих від війни кримських дітей, – правозахисниця. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-nemaye-derzhavnoyi-pidtrymky-postrazhdalyh-vid-vijny-krymskyh-ditej-pravozahysnyczya/>
4. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С., 2004. С. 78.
5. «Вчителі, зараз ваш час!» – Харарі, Далай-лама та інші світові лідери думок звернулися до українських освітян. 21.04.2020. URL: <https://osvitoria.media/news/vchyteli-zaraz-vash-chas-harari-dalaj-lama-ta-inshi-svitovilidery-dumok-zvernulysya-do-ukrayinskyh-osvityan/>
6. Герман: Действия власти в условиях карантина очень хаотичные и несистемные. 16.04.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LX3rN976FC>
7. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 303 с.
8. Данілов заявив, що чинна в Україні система освіти не враховує викликів сьогодення. URL: <https://rubryka.com/2020/09/13/danilov-zayavyv-shho-chynna-v-ukrayini-systema-osvity-ne-vrahovuye-epidemiyyu-covid-19-i-zbrojnu-agresiyu-rf/>
9. Данілов: Криза вищої освіти може загрожувати національній безпеці. 28.08.2020. URL: https://espresso.tv/news/2020/08/28/danilov_kryza_vyschoyi_osvity_mozhe_zagrozhuvaty_nacionalniy_bezpeci
10. Державна міграційна служба України. Статистика з основної діяльності. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html>
11. Державна служба статистики України. Кількість міждержавних мігрантів за країнами народження у 2019 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. З початку карантину безробітних стало більше на 400 тисяч. – Держцентр зайнятості. 10.08.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/08/10/663868/>
13. Задубінний А. Секретар РНБО України Олексій Данілов: «Стратегія національної безпеки дає реальну оцінку

- викликам і загрозам безпеці та розставляє пріоритети політики у цій сфері». 08.10.2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/sekretar-rnbo-ukrayiny-oleksij-danilov-strategiya-naczionalnoyi-bezpeky-daye-realnu-oczinku-vyklykam-i-zagrozam-bezpeczi-ta-rozstavlyaye-priorytety-polityky-u-cziz-sferi/>
14. Коновал О. Книга Петра Костюка. 26.04.2019. URL: <http://svoboda-news.com/svwp/Книга-Петра-Костюка/>
15. Коронафейки та маніпуляції від політиків у медіа Волині (оновлено). 28.09.2020. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/korona-fejky-ta-manipulyatsiyi-vid-politykiv-u-media-volyni-onovleno-i35126>
16. Крамар О. Демографія. Недооцінена загроза. 13.08.2019. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/233708>
17. Криза освіти: чому в Україні вмирає професія вчителя. 04.10.2020. URL: <https://www.volynnews.com/ua/news/all/kryza-osvity-chomu-v-ukrayini-vumyraye-profesiia-vchytelia/>
18. Лисенко О. Війна на перспективу: як Росія підмінює реальність для кримської молоді. 30.04.2020. URL: <https://zmina.info/articles/ukrayini-neobhidna-derzhavna-strategiya-shhob-zupynyty-znyshhenya-ukrayinskoyi-identychnosti-u-ditej-v-krymu/>
19. Мінцифри: Понад 2000 українських шкіл необхідно підключити до якісного Інтернету першочергово. 31.08.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ponad-2000-ukrayinskih-shkil-neobhidno-pidklyuchiti-do-yakisnogo-internetu-pershochergovo>
20. (Не)безпека в Україні: на що очікувати громадянам та державі? 06.06.2020. URL: <http://rcrs.sumdu.edu.ua/all-news/350-2020-06-06-11-58-11.html>
21. Нові виклики вимагають консолідації України з європейськими партнерами, – Денис Шмигаль. 07.07.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-vikliki-vimagayut-konsolidaciyi-ukrayini-z-yevropejskimi-partnerami-denis-shmigal>
22. Першокласників навчатимуть, що Київ було засновано у XIX столітті: у підручниках виявили грубі помилки. 22.09.2020. URL: <https://prm.ua/>
23. Під головуванням Секретаря РНБО України О. Данілова відбулася нарада щодо стану системи вищої освіти в контексті національної безпеки. 08.09.2020. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/4687.html>
24. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2018. С. 88.
25. Пономарьов В., Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. *Критика*. 2012. Ч. 7–8 (177–178). С. 11.
26. Степула Н. Українська ідентичність. – Публічна дискусія без висновків. 13.11.2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1348902.html>
27. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
28. Стратегія розвитку вищої освіти. Проект. 25.09.2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitku-vishoyi-osviti-ukrayini>
29. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». *Законодавство України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
30. Українська сфера вищої освіти перебуває в системній кризі. – Данілов. 31.08.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/society/ukrajinska-sfera-vishchoji-osviti-perezhivaje-sistemnu-krizu-danilov-1515920.html>
31. Фесенко В. Коронавирус как фактор политической жизни в Украине. 02.05.2020. URL: <https://strana.ua/opinions/264892-minzdrav-predostavil-statistiku-po-kotoroj-poluchaetsja-chto-karantin-naznachen-bez-osnovanij.html>
32. Финнин Р. Украинцы: ожидаемо-неожиданная нация. 03.01.2014. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/996-rogy-fynyn-ukrayntsyozhdaemo-neozhydanaia-natsiya>

33. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш формат, 2020. С. 6.

34. Figs Orlando. Is There One Ukraine? 16.12.2013. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/140560/orlando-figs/is-there-one-ukraine>

35. Shariatmadari D. The year of lockdown. 10.11.2020. URL: <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/the-year-of-lockdown/>

REFERENCES

1. Anna Herman from Kyiv: Zelensky's Words Are Devalued More than the Hryvnia, and Ukraine May Split after the Virus. (Apr. 15, 2020). [online] Available at: <https://www.crimea.kp.ru/daily/27120/4201875/> [in Ukr.]
2. BUBLYK, S. (2015). Scientific and Technological Factor of National Security in the "Mirror" of the Ukrainian Legislation. In: S. ZDIORUK, ed., *Vyklyky ta zahrozy humanitarnii bezpetsi Ukrainskoi Derzhavy: zb. nauk.-ekspert. materialiv* (Challenges and Threats to the Humanitarian Security of the Ukrainian State: Collected Scientific and Expert Materials). Kyiv: National Institute for Strategic Studies, pp. 82–85. [in Ukr.]
3. 'Ukraine Provides No State Support for the Crimean Children Affected by War,' A Human Rights Activist. [online] Available at: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-nemaye-derzhavnoyi-pidtrymky-postrazhdalyh-vid-vijny-krymskyh-ditej-pravozahysnyczya/> [in Ukr.]
4. VILSON, E. (2004). *Ukrainians: An Unexpected Nation*. Kyiv: K.I.S., p. 78. [in Ukr.]
5. 'Teachers, Now Is Your Time!' Harari, Dalai Lama, and Other World Leaders Addressed Ukrainian Educators. (Apr. 21, 2020). [online] Available at: <https://osvitoria.media/news/vchyteli-zaraz-vash-chas-harari-dalaj-lama-tainshi-svitovi-lidery-dumok-zvernulysya-do-ukrayinskyh-osvityan/> [in Ukr.]
6. Herman: The Actions of the Authorities during Quarantine Are Very Chaotic and Non-Systematic. (Apr. 16, 2020). [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=LX3rN976FC> [in Ukr.]
7. GIBERNAU, M. (2012). *Identity of Nations*. Kyiv: Tempora, 303 p. [in Ukr.]
8. Danilov Stated that the Current Education System in Ukraine Does Not Take into Account Today's Challenges. [online] Available at: <https://rubryka.com/2020/09/13/danilov-zayavyv-shho-chynna-v-ukrayini-systema-osvityne-vrahovuye-epidemiyu-covid-19-i-zbrojnu-agresiyu-rf/> [in Ukr.]
9. Danilov: The Crisis of Higher Education May Threaten National Security. (Aug. 28, 2020). [online] Available at: https://espreso.tv/news/2020/08/28/danilov_kryza_vyschoyi_osvity_mozhe_zagrozhuvaty_nacionalniy_bezpechi [in Ukr.]
10. State Migration Service of Ukraine. Statistics on the Main Activity. [online] Available at: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html> [in Ukr.]
11. State Statistics Service of Ukraine. The Number of Interstate Migrants by Country of Birth in 2019. [online] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukr.]
12. 'Since the Beginning of Quarantine, the Number of Unemployed Has Increased by 400,000,' State Employment Center. (Oct. 08, 2020). [online] Available at: <https://www.althoughda.com.ua/news/2020/08/10/663868/> [in Ukr.]
13. ZADUBINNYI, A. Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine Oleksii Danilov: "The National Security Strategy Provides a Realistic Assessment of Security Challenges and Threats, and Sets Policy Priorities in This Area". (Oct. 08, 2020). [online] Available at: <https://armyinform.com.ua/2020/10/sekretar-rnbo-ukrayiny-oleksij-danilov-strategiya-nacjonalnoyi-bezpeky-daye-realnu-oc-zinku-vyklykam-i-zagrozam-bezpeczi-ta-rozstavlyaye-priorities-of-politics-in-the-sphere/> [in Ukr.]
14. KONOVAL, O. (Apr. 26, 2019). *The Book by Petro Kostyuk*. [online] Available at: <http://svoboda-news.com/svwp/Книга-Петра-Костюка/> [in Ukr.]
15. *Corona Fakes and Political Manipulations in Volynian Media (updated)*. (Sept. 28,

- 2020). [online] Available at: <https://imi.org.ua/monitorings/korona-fejky-ta-manipulyatsiyi-vid-politykiv-u-media-volyni-onovleno-i35126> [in Ukr.]
16. KRAMAR, O. *Demography. An Underestimated Threat*. (Aug. 13, 2019). [online] Available at: <https://m.tyzhden.ua/publication/233708> [in Ukr.]
17. *An Educational Crisis: Why the Teaching Profession Is Dying in Ukraine*. (Apr. 10, 2020). [online] Available at: <https://www.volynnews.com/ua/news/all/kryza-osvity-chomu-v-ukrayini-vymyraye-profesiia-vchytelia/> [in Ukr.]
18. LYSENKO, O. (Apr. 30, 2020). *War for the Future: How Russia Substitutes Reality for the Crimean Youth*. [online] Available at: <https://zmina.info/articles/ukrayini-neobhidna-derzhavna-strategiya-shhob-zupynyty-znyshhenyia-ukrayinskoyi-identychnosti-u-ditej-v-krymu/> [in Ukr.]
19. *Principles: More than 2,000 Ukrainian Schools Need To Be Connected to High-Quality Internet First*. (Aug. 31, 2020). [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ponad-2000-ukrayynskih-shkil-neobhidno-pidklyuchiti-do-yakisnogo-internetu-pershochergovo> [in Ukr.]
20. *(In)Security in Ukraine: What Are Citizens and the State to Expect?* (June 06, 2020). [online] Available at: <http://rcrs.sumdu.edu.ua/all-news/350-2020-06-06-11-58-11.html> [in Ukr.]
21. *'New Challenges Require Consolidation of Ukraine with European Partners,' Denys Shmyhal*. (July 07, 2020). [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-vikliki-vimagayut-konsolidaciyi-ukrayini-z-yevropejskimi-partnerami-denis-shmigal> [in Ukr.]
22. *First-Graders Will Be Taught that Kyiv Was Founded in the 19th Century: Gross Errors Found in Textbooks*. (Sept. 22, 2020). [online] Available at: <https://prm.ua/> [in Ukr.]
23. *The Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine O. Danilov Chaired a Meeting on the State of the Higher Education System in the Context of National Security*. (Aug. 09, 2020). [online] Available at: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/4687.html> [in Ukr.]
24. *The Policy of Historical Memory in the Context of National Security of Ukraine*. An Analytical Report. (2018). Kyiv: National Institute for Strategic Studies, p. 88. [in Ukr.]
25. PONOMAROV, V., GIBERNAU, M. (2012). *Identity of Nations*. Kyiv: Tempora, Krytyka, Vol. 7–8 (177–178), p. 11. [in Ukr.]
26. STEPULA, N. *Ukrainian Identity: A Public Discussion Without Conclusions*. (Nov. 13, 2008). [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/1348902.html> [in Ukr.]
27. *National Security Strategy of Ukraine*. [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukr.]
28. *Strategy for the Development of Higher Education*. A Project. (Sept. 25, 2020). [online] Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitku-vishoyi-osviti-ukrayini>
29. Decree of the President of Ukraine “On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine as of May 6, 2015 ‘On the National Security Strategy of Ukraine’”. *Legislation of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukr.]
30. *'The Ukrainian Sphere of Higher Education Is in a Systemic Crisis,' Danilov*. (Aug. 08, 2020). [online] Available at: <https://gordonua.com/eng/news/society/ukrajinska-sferavishchoji-osviti-perezhivaje-sistemnu-krizudanilov-1515920.html> [in Ukr.]
31. FESENKO, V. (Feb. 05, 2020). *Coronavirus as a Factor in the Ukrainian Political Life*. [online] Available at: <https://strana.ua/opinions/264892-minzdrav-predostavil-statistiku-po-kotoroj-poluchaetsja-chto-karantin-naznachen-bez-osnovanij.html> [in Ukr.]
32. FINNIN, R. (Jan. 03, 2014). *Ukrainians: An Expectedly Unexpected Nation*. [online] Available at: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/996-rory-fynyn-ukrayntsy-ozhydaemo-neozhydannaiia-natsyia> [in Rus.]
33. FUKUIAMA, F. (2020). *Identity. The Need for Dignity and the Policy of Resentment*. Kyiv: Nash format, p. 6. [in Ukr.]

34. FIGES, O. (Dec. 16, 2013). *Is There One Ukraine?* [online] Available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/140560/orlando-figes/is-there-one-ukraine> [in Eng.]

35. SHARIATMADARI, D. (Oct. 11, 2020). *The Year of Lockdown.* [online] Available at: <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/the-year-of-lockdown/> [in Eng.]

В умовах викликів сьогодення політика національної безпеки в гуманітарній сфері має спрямовуватися на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов для зміцнення загальнонаціональної ідентичності (мови, культури, традицій, вірувань) і вироблення довгострокової, цілеспрямованої й комплексної державної політики з формування спільної громадянської ідентичності та подолання кризи української ідентичності, нейтралізації її загроз.